

«Kom hid til mig og kjøp! For her er Viser mang'»

Visehandel, forlagsvirksomhet og kolportasje i skillingstrykkenes tid

---

Astrid Nora Ressem

Noe av det første Gjest Baardsen gjorde etter løslatelsen fra straffearbeid i Akershus festning i 1845, var å oppsøke forlegger og boktrykker Peter T. Malling i Christiania. De hadde avtalt at to viser med forord av den legendariske mestertyven, Baardsen selv, skulle trykkes. Opplaget på to tusen eksemplarer av skillingstrykket *Fængsel og Frihed i tvende Quad* delte de mellom seg. Baardsen måtte holde seg langt unna sin tidligere levevei og så på salg av egne viser og andre tekster som en god inntektskilde. Han hadde allerede tjent en god slump på skrifter han ga ut mens han satt straffedømt. Malling var i en helt annen posisjon enn Baardsen, men for begge var denne type utgivelser med på å sikre framtidig levesett. Hvilke aktører var det som befolket dette mangfoldige feltet de var en del av? Ulike som Baardsen og Malling enn var, var de begge framtreddende i en flere hundre

år lang historie med produksjon og salg av viser, forlystelse og nyhetsformidling, ferdsløp og lovgivning. Fra 1500-tallet og fram til utpå 1900-tallet ser vi et mangfold av måter skillingstrykk har blitt solgt på. Viser, vers og prosa publisert på små billige trykksaker utløste et vell av aktiviteter utført av et svært variabelt persongalleri fra både høyt og lavt på den sosiale rangstigen.

Med visesalg som mulig levevei

Gjest Baardsen (1791–1849) skrev at han ikke hadde penger da han ble satt fri den 3. oktober 1845 etter 18 år i straffeanstalten, og at han fikk hjelp av velgjørere til det mest nødvendige.² Han hadde skrevet flere viser og andre tekster mens han satt på Akershus festning, og han hadde allerede gitt ut de tre første selvbiografiske bindene av *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb* ved hjelp av forlegger Frederik Steen i Christiania. Baardsen fikk innredet en liten skrivestue på festningen. Ifølge journalist og forfatter Erling Gjelsvik fikk han utbetalt forskudd og ble etter hvert en av de få velstående fangene på Akershus.³ Kanskje var han derfor ikke så fattig som han selv hevder ved løslatelsen, men enda viktigere; han hadde erfart at hans skriveferdigheter kunne gi inntekter og være en mulig ny levevei. Allerede før frigivelsen skal han ha hatt kontakt med P.T. Malling (1807–1878) angående *Fængsel og Frihed i tvende Quad*. Den første av visene – «Du dvæler helst så gjerne, Erindring, ved den Tid» – ble skrevet på Akershus i februar 1844 og er på hele 58 vers. Her beskrives elendigheten som følger av et liv som forbryter. Vise nummer to – «Velkommen Dag, som nu paa østlig Himmel» – har en helt annen og lysere tone, skrevet rett etter at Gjest Baardsen ble informert om at han var benådet.⁴ Forordet er datert 4. oktober 1845, dagen etter løslatelsen. Med sine 24 sider er trykket

mer omfattende enn tilfellet er med de fleste skillingstrykk fra denne perioden.⁵

Malling på sin side var klar med sin nyinnkjøpte hurtigpresse. «Jeg maa tilstaae at det var et behageligt Syn, og at Mechanikken i denne Indretning gjør Opfinderen Ære. Tænk Dem Trykningen af 1000 Exemplarer af denne Piece der dog udgjør, som De vil faae see, halvandet Ark stor Octav, foregik paa en halv Dags Tid»,⁶ beretter en imponert Gjest Baardsen. Opplag på minst 1000 eksemplarer var visstnok det vanligste, i alle fall ifølge svenske kilder, men i dette tilfellet trykket Malling opp 1000 til.⁷ Uansett hvordan det nå var med økonomien; da Baardsen kom ut, hadde han ikke mulighet til å dekke trykkeomkostninger og papir selv, og han gjorde derfor denne avtalen der han lot Malling beholde 1000 eksemplarer for omkostninger.⁸ Det kan se ut som en velgjerning fra en velhavende til en fattig, men Baardsen hadde store verdier en forlegger kunne dra nytte av: et stort og salgbart renommé og evne til å dikte og underholde. Malling, som mange andre trykkere og forleggere på midten av 1800-tallet, tok gjerne tilsvarende oppdrag med mulig rask inntjening innimellom mer kostbare publikasjoner for å sikre økonomien. Ifølge Gjest Baardsen gikk salget godt:

Afsætningen med disse Sange gaaer raskt fra Haanden. Jeg har allerede solgt nogle hundrede Exemplarer, og haaber ved denne Entreprise at vinde en liden Sum, saafremt Afsætningen i de Byer jeg paa min Hjemreise kommer til at passere vil blive saa favorabel. Prisen har jeg sat til 8 β. [skilling] men de fleste Folk af den bedre Classe give mere. Nogle Embedsmænd og Kjøbmænd have endog givet en halv Speciedaler for et eneste Exemplar.⁹

54-åringen tok landeveien fatt, og allerede da han kom til Drammen, var størsteparten av trykkene revet bort. Baardsen

gjør derfor en avtale med boktrykker Steen i byen om trykking av et nytt opplag på 1000 eksemplarer. Og han skriver at ved hjelp av pengene han har fått for visetrykket, er han allerede blitt i stand til å kjøpe seg nye klær og har fortsatt nok igjen til å dekke kostnadene for papir og trykking til det nye opplaget, uten å måtte ta fra reisepengene medbrakt fra Christiania.¹⁰ Etter noen dagers sykeleie får han skyss videre til Skien, og igjen er opplaget nær utsolgt. Han gjør en avtale med boktrykker Melgaard om 1000 nye trykk. I tillegg får han trykt opp 1000 eksemplarer av en hans hyppig etterspurte viser. I løpet av noen få dager ser det altså ut til at Gjest Baardsen har solgt 3000 eksemplarer av *Fængsel og Frihed i tvende Qvad* og er i gang med å selge 1000 skillingstrykk av en annen vise.

Den lille og den store økonomien

Forholdet mellom produksjonskostnader og salg, det vil si for-tjeneste, er usikkert. Papir var laget av klutemasse, og håndlaget klutepapir var kostbart, selv om papirkvaliteten som vanligvis ble valgt til den type trykksaker, oftest var av det billigste slaget. Noen år senere, rundt 1850, begynte man så smått å produsere papir av tremasse. Det ble utviklet maskiner som kunne produsere papir raskere og i større mengder, og dermed lå forholdene bedre til rette for masseproduksjon av bøker og småtrykk.¹¹ I 1911, nærmere 70 år etter Gjest Baardsens frifinnelse, kan vi lese en tekst som står gjengitt i flere norske aviser:

EN TOMFLASKE TIL 9 KRONER

En fattig mand, som gaar omkring og sælger bøker, viser og forskjellige smaaterier, vaagnet forleden med kun en tomflaske som

sin hele eiendom her i verden. Han solgte tomflasken for 3 øre, kjøpte saa for de 3 øre 3 viser hos en visehandler, solgte viserne for 30 øre, kjøpte saa 5 smaahefter a 6 øre stykket og solgte dem igjen for 30 øre per stykke. Saaledes fortsatte han hele dagen, til han om ettermiddagen hadde faat 9 kroner for sin tomflaske!¹²

Denne teksten forteller trolig noe om økonomien i småhandel generelt på 1800-tallet og utover 1900-tallet. Selv om både papirproduksjon, -priser og trykkeutstyr hadde endret seg mye siden Baardsen inngikk avtalen med Malling, gir teksten en pekepinn. Historien om tomflasken som ble til 9 kroner, blir bekreftet av typograf og forfatter Sigurd Heiestad i *Av folkelensningens saga*. «Som regel kostet disse viser 10 øre i utsalg. Når kolportøren solgte 100 viser, hadde han gjerne 9 kroner i fortjeneste.»¹³ På slutten av 1800-tallet skal Bertrand Jensens bokhandel i Pilestredet i Kristiania hatt en årlig omsetning på 250 000 skillingstrykk. Mange av disse trykkene ble solgt direkte til høkere, skreppekarere, lirekassemusikanter og visekoner, men Bertrand Jensen (1863–1946) hadde også egne kolportører som reiste rundt og solgte for ham. Hvis prisen fra grossist var 1 øre og utsalgsprisen 10 øre, innebar det stor fortjeneste for selgeren. Gateverdien av Bertrand Jensens skillingstrykk ville da ligge på 25 000 kr i året, og han var bare en av mange grossister. Disse tallene åpner for flere spørsmål: For det første må kostandene til produksjonen av skillingstrykk ha vært svært lav. For det andre må forfatterne av visene knapt ha fått noe igjen for tekstene sine. Forfatteren Rudolf Muus (1862–1935) klaget over at forleggerne og selgerne tjente mye mer på en publikasjon enn det forfatterne gjorde.¹⁴ For det tredje, hvis fortjenesten var noenlunde proporsjonal med arbeidsinnsatsen og hva som krevdes for å selge viser, kan det ikke ha vært et lettvinnt arbeid, og trolig var konkurransen selgerne imellom stor.¹⁵ Det lønte seg å ta hånd om mer eller

mindre hele prosessen selv, som Gjest Baardsen gjorde så snart han hadde kapital til å betale for papir og trykking.

P.T. Malling må med andre ord ha gjort en god handel da han fikk 1000 eksemplarer av *Fængsel og Frihed i tvende Quad* for papir og en halv dags jobb på hurtigpressa. Det var i *salget* av visetrykkene det virkelige inntektspotensialet mest sannsynlig lå, også i 1840-årene. I motsetning til Baardsen tok ikke Malling landeveien fatt. Kanskje hadde han kolportører som solgte for seg; muligens ble trykket lagt ut i kommisjon hos bokhandlere og visehandlere, men mest sannsynlig solgte han de fleste av skillingstrykkene direkte fra sin egen virksomhet. Etter trykkejobben var gjort og Gjest hadde tatt landeveien fatt, finner vi annonser i Christianias aviser:

«Hos Undertegnede erhøldes tilkjøbs: *Fængsel og Frihed i tvende Quad*, forfattet af Gjest Baardsen Sogndalsfjærn. Koster 8 β [skilling]. P. T. Malling». (Den Constitutionelle, 31.10.1845, s. 4).

Vel 30 år senere ble Mallings avtale med Baardsen nevnt i en diskusjon om forlagsbransjen og norske forfatters bruk av norske kontra danske forleggere. I en kronikk i *Morgenbladet* blir avtalen mellom de to brukt som eksempel på en norsk forlegger som gikk over streken i å utnytte en forfatter.¹⁶

Det kunne altså være store penger i omløp når det gjaldt skillingstrykk, og de som kunne besørge hele prosessen fra å skrive viser, betale for produksjon og selge selv, var vinnerne. Og var man i tillegg en god selger og underholder, kunne selv de som stod utenfor samfunnets etablerte rammer, tjene bra og vekke misunnelse og mistenksomhet. I avisa *Den 17de mai* i juli 1894 kan vi lese følgende:

OVUND. Politiet i Moss hev fakka tvo gjentur, ei på 60 aar og ei paa 14. Disse tvo hev lenge rutla omkring paa visehandel: og det syner seg no, at dei hev lagt seg upp 641 kroner og 20 øre, som dei hadde gjøymt undan i posar og knuter. Tenk 600 kr. i reide pengar, og det med visehandel ropar folk og læt politiet ta dei.¹⁷

Forfatteren spør videre hva galt de har gjort, og om det ikke er lov å selge viser, eller tror folk at de har kommet til disse pengene for lett? De skal ha vært nærgående og pågående, men skulle de ta alle som var slik, fikk de nok å gjøre og måtte ta alle andre visekremmere, kolportører og kramkarer, skriver forfatteren. Her ser det ut til at når noen så langt nede på samfunnsstigen kunne gjøre gode penger, ble de mistenkeliggjort. Flere av de mer kjente skillingstrykkselgerne fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, som Kvernsmyhr og Blind-Fredrik, begge hardt skadet i anleggsarbeid, klarte å spare opp store beløp etter datidens forhold: Blind-Fredrik hadde hele 15 000 kr på bok, og Kvernsmyhr 5000 kr, men begge mistet mye i børskrakk og finanskrise.¹⁸ Forleggere som Bertrand Jensen sikret økonomien til andre og smalere utgivelser som bøker på landsmål gjennom salg av skillingstrykk og andre småtrykk, og bokhandlere som kunne ta hånd om hele prosessen selv, ble velstående. Et eksempel på det siste er Theodor Rose (1839–1924). Han kom fra Danmark 21 år gammel og endte etter hvert opp i Bergen med egen visehandel, der han ikke bare drev med skillingstrykk, men også med alskens trivallitteratur, som seriehefter om slaver, «indianere», sjørøvere og romantikk, bøker om hvordan man kan bli tryllekunstner, og hvordan man kan få en 60-år gammel kvinne til å se ut som en 18-åring. I tillegg reparerte han instrumenter, glass og porselen. Han gjorde det stort i forbindelse med fiskehandelen langs kysten, og da han flyttet tilbake til København i en alder av 47 år, var det som en velstående mann.¹⁹

Fra to viseselgere i Moss som hadde litt for mye penger enn det stand og status skulle tilsi, via Gjest Baardsen som tjente godt på visehandel og kunne overnatte på anstendige gjestgiverier og betale for både skyss og produksjon av egne visetrykk, til forleggere og bokhandlere som Malling, Jensen og Rose, som gjorde gode penger og finansierte både bokutgivelser og annet ved hjelp av visesalg. Her ser vi eksempler på 1800-tallets enkelt-selgere fra ulike samfunnssjikt og med ulike framgangsmåter og størrelse på omsetning. Men salg av viser var også en del av en mer overordnet samfunnsmessig utvikling. Går vi lenger tilbake i tid, til 1600- og 1700-tallet, er det lettere å få øye på de små skillingstrykkene i et større perspektiv, der handel endret seg fra byttehandel og det lokale til spesialisering, produksjon og omsetning for et fjernere marked, koordinert av bykjøpmenn. «Bykjøpmennenes inntreden på markedene knytter de lokale markedene til fjernhandelen over store handelssentra og spesialiserte kjøpmenn», skriver historiker Ida Bull.²⁰ Profesjonelle storkjøpmenn knyttet markeder som Levanger-markedet i Inn-Trøndelag stadig sterkere til en internasjonal handel der blant annet Trondheim ble regionalt knutepunkt.

Privilegier, maktkamp og status

I Trondheim satt den mektige bokhandler og bokbinder Ingeborg Schinnerlin (1662–1742) med eneprivilegium for salg av bøker.²¹ Bokhandel på 1600- og 1700-tallet ble gjerne drevet i forbindelse med bokbinderi, og det var ikke uvanlig at man reiste rundt og solgte fra varebeholdningen utenfor byene, enten på egen hånd, ved hjelp av en svenn eller som opplæring for kjøpmannssønner. I tillegg til å styre sin forretning i Trondheim dro Ingeborg egenhendig hver etterjulsvinter til markedet i Levanger

og på høsten til Romsdalsmarkedet. En oversikt fra 1740 over hva som trolig til daglig ble handlet med i hennes «boklade», viser ei lang rekke med katekismer, salmebøker, almanakker og mer verdslige bøker, men også «20 Viser». En annen fortegnelse viser hva som skulle tas med til markedet i Levanger. Her er det noe av det samme som vi ser over, og mer spesifisert «2 bundter viser».²² Ingeborg Schinnerlin drev altså også med visehandel.

Trondheim fikk eget trykkeri først i 1739, og det er uvisst om Schinnerlin etter hvert fikk produsert sine visetrykk hos boktrykker Jens Christensen Winding, eller om hun fortsatt brukte handelskontakter og nettverk fra tidligere. Winding var for øvrig ingen stor utfordrer på salgssiden, da hans privilegium kun gjaldt salg av bøker og andre trykksaker han selv produserte.²³ Magistraten som i første runde behandlet Windings søknad om boktrykkeri, tegner et bilde av behovet for trykkeri i Trondheim; bare til auksjonskataloger, «brude-, lig- eller lykønskingsvers ... thi all slags bøger i raa materie og indbundne er Henrik Schinnerlins enke Ingeborg ved privilegium af 8 desember 1731 tilladt her paa stedet *alene* at sælge».²⁴ Motstanden mot å få etablert et eget trykkeri i Trondheim viser til dels at handel med bøker og småtrykk fra andre byer med trykkerier og forlag, hovedsakelig København, må ha vært noenlunde tilfredsstillende. Ifølge magistraten var det bare behov for et lokalt trykkeri til opptrykk av auksjonskataloger og leilighetsviser. Alt annet av trykksaker, trolig også skillingstrykk, var allerede godt tatt hånd om. Hans uttalelse kan imidlertid også ha vært en del av en maktkamp for å hindre konkurranse. Det var press på privilegiet som eneste bokbinder og bokhandler i Trondheim.

Boktrykker Winding produserte skillingstrykk for eget salg, og ifølge historiker Jostein Fet ser det ut til at han fant det lønnsomt å trykke tekster av allmueforfattere, og han drev aktiv markedsføring blant bønder og fiskere som kom med varene sine

til byen.²⁵ Skillingstrykk og andre småtrykk var en viktig del av økonomien allerede for de første trykkerne som etablerte seg i Norge, i håp om økonomisk gevinst for å kunne finansiere større og mer kostbare bokproduksjoner. Norges første boktrykker, danske Tyge Nielsson, produserte skillingstrykk som noe av det første han gjorde. Han flyttet fra København til Christiania i 1643, og samme år utga han to visetrykk og en almanakk. Universitetsboktrykker Melchior Martzan, København, etablerte en filial i Christiania våren 1647 under ledelse av trykkersvennen Joh. Hindorf. En av trykksakene fra dette trykkeriet i 1649 ser ut til å ha vært et skillingstrykk med tre religiøse sanger.²⁶

Fru Schinnerlin var også på vakt mot omreisende «bokføreres» forsøk på å trenge inn i hennes domene. Allerede på 1500-tallet reiste bokførere rundt i Norge. Danske og tyske bokførere, ofte kommisjonærer for de store utenlandske boktrykkeriene og bokhandlerne, forsynte norske byer og steder med litteratur, inkludert skillingstrykk. De hadde litt av hvert med seg i skreppene sine, men de er mest kjent for trykksakene de bar med seg. De dro rundt som kramkarer, slo opp boder ved kirkene i byene, eller de fikk plass i et av sidekapellene. Og det hendte at en bokfører slo seg ned i en større by og ble fastboende. I Bergen kjenner vi til Henrik bokfører som døde i 1560, og det eldste sikre spor etter en bokfører, bokhandler eller bokbinder i Oslo har vi fra 1572, Casper Bøgebinder.²⁷ I 1575 bevilges det kongelig skattefrihet for bokførere. Det var i overkant godt med bokførere i Oslo på begynnelsen av 1600-tallet, så i tiden som fulgte, ble privilegier en nødvendig forutsetning for å stabilisere bokhandelen. Bokhandel var ikke noe innbringende levebrød, selv kombinert med bokbinderi, og hvis mange skulle slå seg ned på samme sted, ville forholdene bli uholdbare. Privilegiene var personlige og kunne når som helst tilbakekalles av kongen hvis betingelsene ikke ble overholdt. Dermed hadde myndighetene

et godt tak på bokhandlerne, og de måtte vokte seg vel for å selge forargelige «sectiske og Hæretiske» bøker.²⁸

Omreisende bokførere ble på 1700-tallet avløst av fastboende bokhandlere. Også for disse kom skillingsstrykk og andre vise-trykk til å spille en viktig rolle. Opplysningsmann, forfatter og historiker Ludvig Holberg (1684–1754) skriver muntert om både distribusjon og økonomien i seriøse bøker kontra billige vise-trykk og himmelbrev i komedien *Barselstuen* (1723). Her er det Barselqvinden som spør boktrykkerens kone Arianke om de ikke tjener penger som gress på bøkene. Arianke svarer at slike bøker taper de på, og «maa oprette vor Skade paa Viiser og *eventyr* igjen, thi naar vi kand selge 4000 Viiser, kan vi selge 200 slige gode Bøger». På dette svarer Barselqvinden: «Her er jo et stort Land; jeg veed, at I skikker dem over alt du i *Provincerne*.» Arianke svarer bekræftende på dette, men legger til at ofte kommer alle tilbake igjen. «[J]eg kand sverge, Madame, (...) de eeneste Bøger, som vi har Profit paa, ere de, som vore Svenne skrive selv, vor Dreng Lars, satte forleden et Himmel-Brev over paa Dansk, hvor af vi soldte over 4000 Exemplarier.»²⁹ Dette er fiktive personer og hendelser, men underbygger både at de stedfaste bokhandlerne og boktrykkerne sendte bøker rundt omkring i Danmark-Norge ved kolportører eller andre, og at skillingsviser, eventyr og himmelbrev måtte til for at økonomien skulle gå rundt.

Dette bekreftes av Olav Simonnæs når han beskriver bokhandlerforhold i Bergen: «Hva bokhandlerne angår, så var det visehandelen som dominerte like til [18]50-årene og vel så det. Der sto en bokhytte på Nyalmenningen rett overfor Løveapoteket (F.D. Beyer) og en på hjørnet av Torget og Strandgaten, og her ble det solgt viser *en masse*».³⁰

En Bergens-forlegger som i tillegg til bøker spesialiserte seg på skillingsstrykk, var Arne Wichne (1784–1867). Han tok borgerskap som bokbinder i 1823 og hadde et utsalg med brukte

I forgrunnen er det en bokhandler og bak ham en kone som selger kaker. Konen til høyre har en surmelksholk på ryggen og en smørdunk under armen, to vanlige handelsvarer. Oppe på trappen sitter en kjøpmann, klar til å rope ut sine varer. Mon tro om ikke de to jentene til venstre ser på skillingstrykk? Maleri fra Bergen av ukjent kunstner (bildet er hentet fra Anders Bugge og Sverre Steen (red.): Norsk kulturhistorie: bilder av folkets dagligliv gjennom årtusener: 3; Fra heksebål til frihetsild, Oslo: Cappelen 1938, s. 297).

bøker. Wichnes kundekrets var først og fremst bønder og nordlandsfarere: fiskere og sjømenn som dro nordover på fiske. «Han fortsatte den gamle bergenske visetradisjon med viser ‘om en rask Sømand’, ‘om Krigen mellem Danmark og England’, om Ole Høiland og meget annet», skriver riksbibliotekar Harald Tvetervås.³¹ Tvetervås legger til at når de kom inn i butikken hans og kjøpte ei vise for to skilling, kunne de for to skilling ekstra få komme inn i et avlukke som tjente som kontor, og der sang Arne Wichne melodien for dem. Mange av visene skrev han selv. I ei vise fra 1830 forteller han om en forferdelig brann der 200 hus

ble lagt i aske, 160 familier ble husløse, og selv mistet han hus og hjem og en boksamling på mange tusen bind, «samt 80 000 Exemplarer af Nationalsange, Sange til Religions og Dyds Befordring, Viser, Smaafortællinger o.s.v.»³² Han påstår altså å ha hatt et lager på hele 80 000 småtrykk som i hovedsak ser ut til å ha vært skillingstrykk. Danske Theodor Rose førte Wichnes visehandel videre i en kjellerbutikk på Smørsalmenningen da han flyttet til Bergen i 1872. Hans kundekrets var den samme, og spesielt nordlandsfarerne.

Mikal Urdal (1818–1898) var en annen 1800-tallsforlegger som drev med skillingstrykk. Han var født i Aurdal i Valdres og kom som ung gutt til Christiania der han var gårdsgutt hos Henrik Wergeland. Han begynte etter hvert som forretningsmann i det små og slo seg ned som bokhandler i Lillehammer. I 1852 etablerte han seg i Tromsø og begynte å trykke opp skillingviser, både eldre viser og nye skrevet av både lokale diktere og ham selv. Alt i alt skal han ha gitt ut 147 ulike viser i tillegg til russiske ordbøker, oppbyggelige skrifter av mange slag og Knut Hamsuns debutbok fra 1879, *Den Gaadefulde*.³³ Ifølge en artikkel i julenummeret for avisa *Valdres* i 1973 hadde Urdal ei krambu som alltid var full av folk. Der var det forlagsvirksomhet, viseskriving, sang og musikk, og man fikk kjøpt isenkram, bøker, hefter, skillingsviser, munnsspill, trekkspill og gitarer. I tillegg solgte han der det var markeder og andre tilstelninger.³⁴

I Christiania kjenner vi til flere butikker som solgte viser fra disken. En av dem var visehandler G.B. Strøm med adressene Prinsens gate 25 og Møllergata 7. Rett rundt hjørnet, på Youngstorget, holdt Waldemar Kridt (eller Kriedt) til. I vittighetsbladet *Vikingen* 1870 sto det en liten epistel om et besøk i Kridts butikk: «Men saa kom jej bort paa Jongstørje for aa snakke me en af Slagtera om ei gammel Skotmær, som han sku kjøpe, aasse tænkte jej, atte jej kunde gjerne kjøpe et Par Viser inde hos'en

Valdemar Kridt me de samma. Ja herind gjik jej da, skjønner dere, aa han driver naa utenom Visehandelen en Slags Industri me ei Bok eller Bla'e som'en kaller 'Familibla', aa dettan ville'n jej sku abbanere paa.»³⁵ Kridt skal også ha vært fotograf.

Den type bokhandler- og forleggervirksomhet som vi ser hos Wichne, Rose, Urdal og Kridt, irriterte en og annen. Det skyldtes nok i noen grad synet på skillingsviser generelt, men også måten de ble solgt på. I avisa *Verdens Gang* kan vi den 1. august 1878 lese et innlegg av en ukjent forfatter som ergrer seg over salg av dårlige viser og maner til økt bevissthet og salg av de gode og oppbyggelige visene: «Det gives vist faa af dette Blads Læsere, der ikke er bekjendt med, at der paa Torvene og hos mindre Boghandlere faldbydes Viser.» På torgene og hos små bokhandlere finner vi ifølge forfatteren de dårlige visene. De gode visene «bæres af en sund og ren Aand. Af saadanne gode Visesamlinger findes der nu mange i vort Land. De større Boghandlerne, der holder sig for gode til at nedlade sig til den lidet hæderlige Visehandel, vil give god Veiledning».³⁶ Her skilles altså mellom de det dårlige visene og små bokhandlere på den ene siden og de gode visene og store bokhandlere på den andre siden. Å «faldbyde» viser sier også noe om salgsmåte: Selgerne var pågående og støyende.

Salg av bøker og skillingstrykk på gater og torg, fra bodere og andre små utsalg har som vi har sett vært vanlig siden 1500-tallet. Bokbindere, boktrykkere og bokhandlere solgte skillingstrykk fra sine verksteder og utsalg, men de reiste også til markeder eller brukte egne kolportører. Allerede blant de første bokførerne var noen fast tilknyttet større bokhandlere, og ifølge Harald Tveterås drev praktisk talt alle bokhandlerne i landet med kolportasje fram til midten av 1800-tallet. Men i 1860-årene var det så mange som drev med den type salg at folk ble lei av dem, og de større bokhandlerne følte seg for etablert til å drive med slikt.³⁷

En av grunnene var nok at det med kolportasje etter hvert fulgte med krimskrams og premier som ur, smykker og paraplyer, ofte av dårlig kvalitet.

Med viser i skreppa

Gateselgere og omreisende i visesalg var en broket forsamling; det var skreppekarere, koffertkremmere, visekoner, markedssangere, bänkelsangere, lirekassemusikanter, blinde og tiggere. Både skreppekar, høker og kolportør ble brukt som fellesbetegnelser for dem som reiste rundt, enten de gjorde det på egen hånd eller det var på oppdrag av en forlegger eller trykker, og alle de nevnte benevnelsene og sikkert flere til har blitt brukt om hverandre.

Love og regler tilsa at privilegier var nødvendig for å kunne drive med handel. Det var perioder dette var strengere og perioder det var lempet på, men mange dro rundt med småhandel uten å bry seg nevneverdig om lovverket. Sosiolog Peter A. Munch gir uttrykk for at skreppekarere, både før og etter folketellingen i 1801, stod utenfor loven og ikke ble registrert som handelsmenn.³⁸ Skreppekarere var handelens vagabonder. De solgte tøy og vevnader, bånd og pyntesaker, skjeer og øser og annen småkram, men også smør, spiker og annet småtteri. Arkivar og professor i folkeminneforskning Reidar Christiansen og andre trekker fram skillingsvisene som handelsvare for skreppekarere.³⁹ Etter hvert som det ble flere forleggere og trykkerier i Norge som sørget for tilførsel av visetrykk, ble næringskjeden i denne handelen, sammen med andre varer, kortere og mer lokal. Munch hevder at skreppekarere ofte kom fra bestemte bygder, og i bygder som Uvdal og Nore var det i en periode slik at de fleste unggutter, gårdmannssønner og husmannsgutter dro rundt med skreppa et par års tid før de slo seg ned med annet arbeid.

På Toten ble alle skreppekarere kalt «numedøler», uavhengig av hvor de kom fra. Han trekker ellers fram folk fra Voss, Hardanger og Hallingdal, mens på Hedmark og i Østerdalen og Trøndelag var det mest vestgøter som for med skreppehandling.⁴⁰

Skreppekarere var ofte utstyrt med en skinnsekk eller en slags ransel med kraftige lærreimer. Ifølge lokalhistoriker Samson Bjørke kunne de største være i meter brede og 70 cm høye, og velfylt kunne de veie sine 90 kg.⁴¹ Koffertkremmerne kunne bære tyngre bør enn skreppekarere, opptil 100 kg var ikke uvanlig. I en stor koffert eller trekiste som de bar på ryggen, eller på en slede vinterstid, kunne de bære med seg alsakens husholdningsartikler, pynt og små trykksaker. Skreppekarere og koffertkremmerne reiste for det meste rundt omkring på bygdene, ofte gående, men også roende eller seilende. En kjent skikkelse i Trysil-dalføret på slutten av 1800-tallet var Karl Holberg, kalt «Stora-Mesteren». Hver vår gjennom flere år krysset han svenskegrensen, vandret gjennom Finnskogen og annonserte sin ankomst ved å blåse i en messingtrompet. Forfatter og journalist Dagfinn Grønset beskriver ham som en staselig kar med langt rødt skjert, fjær i hatten og med store blanke knapper i jakken. På ryggen bar han ei stor messingbeslått trekiste fylt med krimskrams som hårnåler, såpestykker og konvolutter. Han solgte skillingstrykk med egne sanger for 25 øre. Men det aller mest spennende var lykkehjulet «Lyckans Stjärna» og små dukker han hadde skjært ut av tre. Hvis han var i godt humør, hadde han en dukketeaterforestilling på lur: grever, baroner og andre adelsmenn som han satte på et brett og spilte med og ga skikkelig inn, den ene etter den andre, helt til den store finalen der en rødhodet biskop festet i en trå ble svingt rundt over kjøkkenbordet mens han lo og skjelte ham ut.⁴²

Postvesenet spilte også en rolle i spredningen av småtrykk med nyheter og forordninger. Universitetsbibliotekar og histo-

Mannsdrakt, fra Fana. Portrett av mann, muligens skreppekar, med ris eller visp i hånden og klede/sekk over skulderen, stående i fotoatelier med malt naturbakgrunn og mønstret gulvteppe. Håndkolorert. Fra serien «Norske Nationaldragte» (nr.107), fotografert av Marcus Selmer (1819–1900), Bergen, trolig fra 1860-tallet. Selmers katalog fra 1872 (Norsk folkemuseum/Digitalt museum).

riker Haakon Fiskaa skriver at embetsmenn var fortrolig med flyveblad allerede fra middelalderen, men med et mer ordnet postvesen fra midten av 1600-tallet og utover ble forsendelsene hurtigere og sikrere. Lesende rundt omkring i Norges land fant snart ut at posten kunne levere nyhetsbulletiner og lignende, og postfunksjonærene skjønte at dette ga dem muligheter til å øke sine inntekter. Boktrykkerne som begynte å etablere seg i byene, så også fordelen med å kunne sende ut småtrykk som

kunne fortelle om en eller annen begivenhet, og versifiserte nyheter, nyhetsvisene, var særlig populære. Disse trykksakene ble så solgt videre av mer eller mindre lokale aktører på markeder og kjøpstevner eller på kirkebakken.⁴³ I byene kunne man oftere møte på gamle koner og unggutter som løp omkring og solgte små trykksaker og først og fremst visetrykk. Noen var hyret av bokhandlere, men også her var det noen som solgte for egen regning. I 1700-tallets Bergen var det mange slike «sælgekoner» eller visekoner, og til tross for forsøk på reguleringer av denne geskjeften hevder lektor Stephen Irgens at den bergenske visehandelen blomstret. «Ennå i 1920-årene kunne en se to gamle koner som satt i Murerporten og sang og fallbød sine viser.»⁴⁴

Som vi har sett med Stora-Mesteren, kunne det følge alskens underholdning med de omreisende. Noen fraktet rundt på lerreter med illustrasjoner av ei vise, som en slags tegneserie i stort format (se bilde på neste side). Dette er en lite dokumentert framføringstradisjon i Norge, men folklorist og viseforsker Reimund Kvideland viser til kilder av «Bänkelsang» på midten av 1800-tallet både i Bergen og Christiania. Det tyske ordet «Bänkel» viser til en stol eller krakk som sangeren stod på, samtidig pekte hun eller han med en stokk på bilderutene på lerretet som var spent opp bak. En assistent gikk rundt og solgte skillingstrykk under forestillingen.⁴⁵

Lirekassemenn og lirekassekvinner vandret rundt med instrumentene sine i all slags vær og føre. Ikke alle av dem solgte skillingsstrykk, repertoaret kunne bestå av danselåter og små dukketeater, men noen skillingsstrykk i taska kunne gi ekstra inntekter. Til visehandelen hørte det gjerne til sang, ikke bare for å lære bort melodien, men også for å fange oppmerksomheten til mulige kunder. Hvor vellykket dette var, kunne nok variere og var avhengig av smak og behag, da som nå. Arne Garborgs novelle *Stordåd* fra 1879 gir oss et fint innblikk i ulike oppfat-

ninger av om en stemme var vakker eller ikke. To fattigunger; Johanna og Hans, synger skillingsviser akkompagnert av ei li-rekasse for å tjene til livets opphold. Johanna blir beskrevet som et vidunder til å synge:

Ho hadde eit bryst so lett, so lett; og mål var der i henne som om ho skulde vera ein gutunge. Ingin kunde gå so høgt i abligaturen som ho; og so hadde ho eit lag med å syngje gjennom nasen, so når ho rett sette i, kunde det gå til merg og var bein på den hardaste. (...) Tusse-Katrine [mora] for sin part ikkje visste noko som var so pent i denne verdi.

Illustrasjon av Carl Frederik Diriks (1814–1895), 1867: «Markedsbillede, Fornøielsesbod», fra *Christiania marked* (Byminner 1980, nr. 4, s. 18). Diriks tegning viser en tilhengerskare rundt en mann med sangillustrasjon på en duk. På duken kan vi lese «Den fryktelige Morderen Glorius. En sann Hændelse udi Ungarn.» Visa finnes blant annet på et skillingstrykk i Nasjonalbiblioteket: Beskrivelse over Den forfærdelige Morder, som i en eneste Nat myrdede sin Hustru og sine 4 børn. En sand Fortælling om hvad der tildrog sig i Pesth, Hovedstaden i Ungarn, Aar 1858 (Trykt i J. G. Fryxells Bogtrykkeri 1866).

De to barna stiller seg opp ved et stort hus og begynner å sveive på lirekassa og synge skillingsviser. I et av vinduene høyt oppe står en ung, blek og fin student og ser ned på dem. «Det var fælt å høre på denne kattermusikken, totte studenten. Det skar i kvar nerve; det gjekk til merg og bein.»⁴⁶

Grensen mellom tigging og salg kunne være hårfin, og personer kunne bevege seg fra en gruppe til en annen avhengig av omstendigheter. Ifølge folklorist Thor Gotaas foretrakk omstreiferne selv å kalle seg kremmere, da noen av kremmerne så med forakt på rendyrkede loffere uten noe som helst krimskrams for salg i bagasjen. Og han mener det var et strengt hierarki blant personer med salgsvarer etter veiene. «Flere hakk over småkremmeren rangerte storkremmerne eller skreppekarere, kløften mellom de forskjellige kategoriene på landeveien var alltid stor.»⁴⁷

Småkremmere og landstrykerne var forsiktige med å avsløre for mye om seg selv og sin bakgrunn, og kallenavn var mer vanlig enn dåps- og familienavn. Gotaas trekker fram landstrykeren «Asbjørnsen» som fikk dette kallenavnet på grunn av en grå hårmanke som fikk ham til å minne om eventyrsamleren Peter Christian Asbjørnsen. Han sang og solgte skillingstrykk og gikk mye mellom Rjukan og Notodden i Telemark. I anleggsmiljøet var det større aksept for typer som Asbjørnsen, og der fikk han omsetning for visene sine. «Noen tioringer rikere, fortsatte han ferden mot neste potensielle kunde. Ved hjelp av en grunnholdning om å være flittig klarte Absjørnsen å leve utelukkende på visesalg».⁴⁸

Andre kjente personligheter fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var Anton Andersen, alias «Jumbo» og «Anthoni Bamzh», «Stortigger'n» (Kvernsmyhr) og «Blind-Fredrik» (Fredrik Johansen Øvrevold). Blind-Fredrik er et eksempel på en som ikke kunne forsørge seg med vanlig

Skillingstrykket Tre nye Viser med visa «Kampegutten», til kjøps hos G.B. Strøm, trolig trykt i Christiania ca. 1875, første side (Nasjonalbiblioteket).

arbeide og som overlevde ved å selge selvskevne viser om sin egen tragedie og reiste rundt med gitar og sang. Hans mest kjente er «Blind-Fredriks vise» som handler om da han «Glad om hjertet, lett i sinnet» reiste til Lyngen, men ble blind i en gruveulykke. Visa avsluttes med en bønn om hjelp: «Rekk en hjelpsom hånd fra dere / og I har den største takk!»⁴⁹ Ifølge den svenske litteraturviteren og arkivsjefen for Svenskt visarkiv Karin Strand, strekker tradisjonen med tiggning ved hjelp av «blindviser» seg så langt tilbake som til 1600-tallet i Sverige og fortsatte til langt utpå 1900-tallet.⁵⁰ Enkelte, som Blind-Fredrik, opparbeidet seg en ganske god økonomi med dette levesettet. Mange av dem som vandret rundt på denne måten, hadde gjort det i generasjoner. Noen hadde et hjem, men valgte allikevel å vandre. Andre hadde falt utenfor av en eller annen grunn;

rallare som hadde fått sparken, arbeidsuføre, håndverkssvenner på vandring til en ny mester. Folklorist og tidligere leder for Norsk visearkiv Velle Espeland beskriver dem som et filleproletariat, nederst på rangstigen, folk som falt utenfor alle sosiale tiltak, og som måtte livnære seg ved hjelp av tiggning, tuskhandel, småjobber og sikkert også nasking når muligheten bød seg.⁵¹

Gotaas hevder at folk stort sett var vennlig innstilt overfor veifarende. Loffere som var godt kjent innenfor bestemte områder, kom gjerne med nyheter, rykter og sladder. Dessuten var folk på vandring omgitt av en viss mystikk. Gotaas' undersøkelse av landstrykere og deres måte å forholde seg til omverdenen på, har også noen interessante beskrivelser av reisende handelsfolk generelt:

Reisende mennesker interesserte seg fælt for variasjoner i lynnet til den bofaste befolkningen. Fjellbønder hadde et annet gemytt enn jærbuier eller skogsfolk. Vissheten om det påvirket lofferens fremgangsmåte. Hva lønte det seg å si, hvilket språk var det lurest å snakke når husmora åpnet døra? Dialekt, slang eller dannet tale? Praktiserte bygdefolket spesielle skikker, bodde det mange religiøse mennesker på stedet? Væremåten berodde også på holdningene til stedets stodderkonge, lensmann eller prest.⁵²

Når en kremmer først hadde kommet innenfor døra, var det viktig å vente på riktig tidspunkt for å vise fram varene og legge dem fram i riktig tempo og rekkefølge. Drevne selgere hadde finslipt salgsteknikkene sine og etablert faste framgangsmåter som gav trygghet og forutsigbarhet, og når metodene fungerte, førte det til brukbar inntjening.⁵³

Ferdaveier og markeder

Bokførerne, kolportørene, skreppekarene og andre færende handelsfolk kunne tilbakelegge lange strekninger på sine ferder, ofte til fots, men også med hesteskyss og båt. Det krevde sine menn og kvinner som måtte være godt fysisk utrustet og kunne ferdes under all slags vær og naturforhold. De måtte være forberedt på både snø og storm, overnatting under åpen himmel og samtidig se noenlunde anstendige ut når de nådde fram til folk. Gjest Baardsen merket at fengselslivet ikke hadde budd ham på denne delen av visehandelsaktiviteten:

Tingen er den: jeg har i mangfoldige Aar ikke været vandt til meget Gaaen; nu derimod bliver dette ikke sjelden Tilfældet. Der af kom det formodentlig at jeg Dagen efter min Ankomst hertil, følte mig upasselig, især i det venstre Been, der ble rødt og hovnede op, saa jeg ikke formaaede at træde derpaa. (...) Naar jeg reiser herifra bliver jeg nødsaget til at tage Skyds; at reise tilfods tør jeg for Benets Skyld endnu ikke vove. Min Vadsæk er heller ikke let, da den er fuldpakket af Sange, og som De Veed, er Papiret ikke de letteste Sager.⁵⁴

De gamle veiene var merket med steinvarder for at folk skulle finne fram hvis været var dårlig. Embetsmenn klaget stadig over veiene, men ifølge Samson Bjørke var befolkningen ellers godt fornøyd med å ta seg fram etter «ferdavegene», lagt der folk og dyr gjennom lang tid hadde funnet det best å gå. Folkeminnesamler Johannes Skar skriver i *Gamalt or Setesdal* at om sommeren dro det stadig folk etter de gamle veiene. Den ene var knapt ute av tunet på «Vange» før en ny kom: «det gjekk ikkje tri-fire Dagar, so kom ein daskande». Tinndøler bød fram knapper, søljer, halssmykker, ringer, nåler, strikkepinner og stoff. Andre kom med skinn, tobakk, spiker, hesteklaver og bjeller. Alt drasset

de med seg etter veien.⁵⁵ En kjent gammel vei og handelsrute går over høyfjellet fra Vinje til Suldal og er 4–5 mil lang. Myllarguten gikk med hardingfela si over dette fjellområdet, og på slike ferder kunne han spille til bryllup i Suldal, Sand og Sauda.⁵⁶ Handel og underholdning fulgte hverandre i samme ferdselsårer. Og samme vei ble amerikaveien til mange utvandrere fra Vinje og Rauland. Trønderske skreppekarere dekket hele Nord-Norge på sine vandringer, skriver Peter A. Munch, og folk fra Vardal og Toten kjørte med hest til Lærdalsøyra og så dro videre med båt og til fots helt til Hardanger og Stavangertraktene.⁵⁷

Enten en reiste rundt på egen hånd eller på oppdrag fra en bokhandler eller trykker, startet handelsferden i byer eller andre lokale sentrum der det var mulig å hente ut et høvelig antall visetrykk og eventuelt andre varer som skulle tas med på ferden. De som handlet med store kvanta, trengte gjerne mellomlagringsplasser i nærheten av der de skulle selge. Hvis en var heldig med salget, kunne skreppa være tømt på 2–3 uker, og da var det å komme seg tilbake til lageret for å hente flere varer. Ofte var det gjort avtaler om lagring hos den lokale handelsmannen på betingelsen at de ikke skulle selge varer i handelsmannens distrikt, men heller i nabobygdene.⁵⁸

De årlige markedene var viktige arenaer både for de som hadde større kvanta med viser å selge, og for de som underholdt med visesang, kanskje akkompagnert av ei lirekasse og med noen skillingstrykk å spe på med. Noen hadde egne faste markedsboder de kom tilbake til år etter år. Bokhandler og bokbinder Ingeborg Schinnerlin måtte etter hvert gi slipp på eneretten til å selge på landet og markedene i Trondhjems stift, men hun holdt på sin markedsplass i Levanger til det siste. Bokhandler og bokbinder Thorsten Olsen i Trondheim, aktiv på 1600-tallet før Schinnerlin, eide også en markedsbod på markedet på Levanger, verdsatt til 20 daler «og det er rimelig at anta at han

Almanakk for 1854 med oversikt over markeder i Norge. Almanakkene kunne også inneholde oversikt over svenske markeder som var viktige for norske handelsfolk. Vedlegg i Halfdan Kjerulf: Dagbok 1854 (utgitt ved Margrethe Stokken Bue, NB kilder 5:6, Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no, Oslo 2019).

herifra solgte saavel bøker som andre kramvarer i markedstiden, naar jantlændingerne og indtrønderne møttes til kjøpstevne og Trondhjemsborgerne indfandt sig med sit kramgods».⁵⁹

Drøyt hundre år etter Ingeborg Schinnerlin var aktiv på markedet på Levanger, og to hundre år etter Thorstein Olsen, var det fortsatt livlig på markedet i Innherred, det vitner *En lystig Markedsvise*⁶⁰ om. Dette skillingstrykket var «Forlagt af, trykt og tilkjøbs hos A. Kjølstad», Levanger 1853. Trykket består av en samling med seks korte og lengre viser pluss to «Efterspil» som ser ut som dansemelodier der den ene synges på «Rildands-Melodien» og den siste på «Hallingdands-Melodien» «Raatnems Knut». De seks visene tar for seg visehandleren,

kjøpmannen, brennevinshuset, ølhuset, dansehuset og kaffeselgeren i tur og orden, alle på samme melodi («Ak sørgeligt det er, eller: Min Hytte og mit Fjeld»). Første vers om «Visehandleren» går som følger:

∴: Kom hid til mig og kjøb! ∴:
 For her er Viser mang',
 Ja Viser, som er lang'
 Og af den bedste Sort,
 Forsikkres Eder kort:
 Kom bare hid engang, saa skal Du sikkert faa at se,
 At aldrig slig en Vise Du før ei haver faa't,
 Det kan Du stole paa, lad Toskillingen kun gaa;
 Det er jo Martnans Gang,
 Hør Lystighed og Sang.
 Hurra, Hurra Hurra!

Om det er boktrykker A. Kjølstad (1811–1889) selv som står bak tekstene, er usikkert, men han hadde etablert boktrykkeri på Levanger noen få år tidligere, i 1848, og solgte både bøker og skillingstrykk. I verset som følger, er det visehandlerens bøker det reklameres for, og her er det spådomsbøker som framheves spesielt, men alt av trykte saker kan frambringes. Visene på trykket gir et godt bilde av hvordan selgere av viser, kaffe, sukker, øl og brennevin trolig reklamerte for sine varer. Selv om dette først og fremst er et skillingstrykk som skal selges i seg selv, får vi gjennom tekstene en anelse om hvordan disse varene ble ropt ut på markedet.

Oslo hadde et marked med røtter i middelalderen og som varte fram til 1899; Christiania marked i januar/februar. Gjennom årenes løp flyttet markedet fra plassen ved Gamle Aker kirke til Christiania Torv og videre til Stortorvet, og utpå 1800-tallet ble

delar av det avholdt på Youngstorget. Skildringer fra 1800-tallet forteller om mye liv og leven. Rudolf Muus minnes fra sin barndom: «Hele torvet [Youngstorget] var som en bølgende maurtue, hvilket der i disharmonisk kor blandet sig lyden av markedsblaaser, piper, leketrompeter, glade stemmer og musik av lirekasser, blaaseinstrumenter og trommer fra jøglerboderne.»⁶¹ Pengene satt løserer enn vanlig, men tilbudene var mange, og det var ikke like lukrativt for alle. I en avisartikkel fra 1890 skildrer lege og forfatter Oscar Tybring følgende scene fra Christiania marked i 1867:

Allerbortest paa Torvet stod en gammel Kjærring og dreide paa en Lirekasse og sang af alle Livsens Kræfter – ganske mutters alene; der var ikke en eneste Tilhører. En liden stryhåret Jente stod med en Bundt Skillingsviser et stykke fra og holdt den henimod alle som kom nogenlunde nær; men det av lod ikke til, at de fandt Afsætning. Det hele saa meget sørgeligt og ynkeligt ud.⁶²

Det var ikke bare de faste markedene som sto oppført i almanakken som tiltrakk seg store grupper selgere, kjøpere og underholdere. To ganger i året var det Nordlandsstevne i Bergen, der fiskere og forhandlere fra nær og fjern samlet seg, og med det også annen handel og kjøpelystne. For bokbinderne og bokhandlerne var dette viktige treff, og allerede på 1700-tallet satte de opp små bokhytter med bøker og visetrykk på strategiske punkter i byen. Det ble så mange av dem etter hvert at i 1770 ble denne handelen regulert ved at hver bokbinder kun fikk sette opp én slik bod, og da bare så lenge stevnet varte.⁶³ Dette ser ut til å ha blitt lempet på. Forleggeren, bokhandleren og skillingstrykkprodusenten Theodor Rose opererte i Bergen fra 1872 til 1886 og under Nordlandsstevnene hadde han to boder ved havnen i tillegg til sine faste utsalgssteder. Forbindelsen med fiskere langsetter kysten generelt og Nordland spesielt, lokket også handelsfolk og under-

Illustrasjon av Carl Frederik Diriks: Bokhandler «Petter Olsen ifra Gardermoen». Overskrift på siden i albumet: «Christiania Marked 1875» (Nasjonallbiblioteket («Ms.fol. 2071 Bind II, merket Diriks»)).

holdere som Rose til å reise til Lofotfiske. Med bagasjen full av visetrykk og bøker reiste Theodor Rose hvert år utpå nyåret med dampskip til Lofoten under det store skreifisket. Der kunne det være opptil 30 000 fiskere og i tillegg håndverkere og handelsfolk av alle slag, med andre ord var salgspotensialet stort.⁶⁴

Sensur og tvilsomt persongalleri

Kolportasjehandel har nok til en viss grad eksistert utenfor den regulerte handelen i hele perioden som omtales i dette kapitlet. Forlegger G. Kr. Parmann skrev om dette fenomenet i 1911 og forstod begrepet kolportasje slik:

Foruden den regulære Boghandel – den som er indordnet Den

norske Boghandlerforenings Love og Bestemmelser – har der alltid eksistert en *irregulær Boghandel*, der staar udenfor Boghandlerforeningen og ikke nyder godt af dens Begunstigelser, men heller ikke er afhængig af dens Regler og Begrænsninger. Der gjøres til dels ganske betydelige Forretninger i denne Afdeling af Boghandelen. Den meste Omsetning foregaar gennem Partisalg, Byttehandel og Salg ved Kolportører.⁶⁵

Den norske bokhandlerforening ble stiftet i 1851, så her sikter Parmann trolig til perioden etter dette, men salg av bøker og andre trykksaker foregikk utenfor det regulerte markedet med privilegier og regler også før dette.

I sensurpåbudet i kirkeordinansen av 1537 het det at ingen bøker på latin, dansk eller tysk måtte komme ut før de hadde blitt undersøkt av «den høje Skole» eller bispem i det aktuelle stift. Og i 1667 ble det bestemt at alle bøker måtte sensureres i København.⁶⁶ Men i hele denne perioden foregikk det irregulær bokhandel som ikke brydde seg nevneverdig om kirkeordinanser og sensur. Harald Tveterås skriver at etter hvert ble profan litteratur like vanlig å finne på trykk som religiøse tekster, og utover 1600-tallet ble utbredelsen av populære viser og kjærlighetsbøker så stor at myndighetene tok affære. I 1636 ble det ved kongelig missiv forbudt for bokførerne å selge «unyttige og lettferdige» bøker i kirkene. Forbudet ble begrunnet med at det til stor forargelse ble solgt «boeleviser⁶⁷ och andre utienlige viser, digt, fabel, eventyr och ublue kierligheds bøger». I 1658 ble det forbudt for bokførerne å holde til i kirkene.⁶⁸ Og igjen i 1726 ble det nedlagt et strengt forbud mot at

forargerlige og forfængelige Bøger og trykt Tant saasom St. Peders Reiser, Sibyllæ Spaadom, Lucidarius Skjæmt og Alvor og flere deslige Digte samt forfængelige Viser og Legender maa hen-

føres og forhandles i Nodlandene, Finmarkens og Trondhjems Amt under Konfiskation og Straf, som Landsloven om forargerlige Bøgers Forhandling siger.⁶⁹

Ifølge Tveterås ble forbudet etter hvert temmelig virkningsløst, slik som mange av enevoldstidens forordninger. Og utover 1700-tallet ble det allikevel gitt tillatelse, men på den betingelse at majestetens navn ble utelatt.⁷⁰

På forsiden av enkelte skillingstrykk fra siste del av 1600-tallet/begynnelsen av 1700-tallet kan vi lese «Imprimatur J.J. Bircherod» (eller Bircherod) og «Imprimatur J.F. Ramus».⁷¹ Imprimatur betyr «kan trykkes», med andre ord en sensors påtegning av trykkingstillatelse.⁷² Bircherods godkjenningssignatur er på mange trykksaker i nevnte periode, men det er usikkert hvilken Bircherod det til enhver tid er snakk om. For å være sensor måtte man være professor ved universitetet, og i Bircherod-familien er det flere aktuelle kandidater. Utgivelsesårstall er ikke nødvendigvis til hjelp da det var førsteutgavens imprimatur som fulgte teksten videre.⁷³ Også Ludvig Holberg var avhengig av Bircherods velvilje. I *Europas historie* fra 1710 var det Johannes Bircherod, da omtrent 48 år og kongelig professor i geografi og historie, som var den kongelige sensor over Holbergs verk. Trolig hadde han flere innvendinger og innspill, og ifølge adjunkt Viljam Olsvig hadde Bircherod, også etter at satsen var gjort og det var klart for trykking, innvendinger «som tvang Holberg til saa betydelige ændringer i manuskriptet, at den trykte bog kom til å bære synlige merker derav».⁷⁴ Sensuren kunne med andre ord være svært brysom for noen hver.

Sensuren var også hard med viser skrevet av Cornelius Tønnes Lie på begynnelsen av 1900-tallet, i alle fall ifølge ham selv. *Leve Republikken! Satirisk-humoristisk folkevis*e kom ut i 1905 og ble beslaglagt. Sigurd Heiestad skriver at Lie har gjort følgende

anmerkning på et eksemplar: «Nærv. Med indh. Er af Kr.a. politi beslaglagt i 1905. En gang før er sungen (uten omslag) beslaglagt (!); det er nu ca. 20 år siden. Da havde sungen et avslutningsvers som ikke er med. Kan Fåes ved henvendelse til politiet. Forf.» Et annet visetrykk som ble beslaglagt, var *Krigsviser. Meljobbernes, Brødaarernes, Møllernes og Grossistenes Fedrelandssang*. Det kom ut i begynnelsen av første verdenskrig, og på et av trykkene skal Lie ha skrevet: «(Kr.a. politiembedsmænd satt skjælvende på sine troner i det farlige år; derfor turde ikke politimesteren tillate gatesalg av denne statsfarlige folkevise, hvorfor en del fattige smågutter mistede sine viser som ble 'beslaglagt' av politiet.) På grund av nævnte beslaglæggelse blev Oplaget 8-doblet – fra 5000 til 40 000. Leve dumheten! Tønnes Lie.»⁷⁵

I tillegg kunne gatesalg oppfattes som forstyrrende og støyende. Gamle koner og unggutter skrek om kapp, og til tider var det mange av dem. Bibliotekar og konservator A.M. Wiesener skriver at det utartet slik at det i 1738 måtte forbyes å løpe omkring på gaten og falby viser. Men det hjalp ikke stort, for Holberg sier følgende i en epistel få år senere: «Om forbudet er hævet eller visemagerne selv have taget sig ny frihed igjen, kan jeg ikke tilvisse sige.»⁷⁶ Mengden av visekoner ble også forsøkt begrenset i Bergen ved et reskript av 15. april 1767, og de få som kunne fortsette, skulle antas og autoriseres av magistraten.⁷⁷ Det var kanskje også en viss engstelse knyttet til frittalende koner som ropte ut nyheter og sladder med skillingstrykk i hånden. I ei bankettviser for Studentersamfunnet fra 9. april 1859 står det: «Maskerader / Skal man ha' der / Med en magisk Pragt: / Ingen Visekoner / Krænke skal Personer! / Holst for Alting / Har Forvaltning / I en Sultans Dragt.»⁷⁸

Miljøer og personer rundt visehandelen kunne også være tvilsomme. I 1892 kjørte fjortenårige Iver alene fra Sørkedalen med hest og slede inn til hovedstaden for å levere varer. En av de

adressene han syntes det var skremmende å levere til, var Grensen 3, «Bendzegår'n». Der var det brennevinshandel og et stort stallrom med 34 åpne spiltau og flere lukkede, så det var mange bønder som stoppet for å hvile hestene sine. Iver var redd for å bli frastjålet ting når han var der.

Og der i denna gårdsromme' var'e fullt a klokkebyttene og ... og viseselgere og sånt. Hadde mye viser (dem) gikk og solgte. Je huser (dem) solgte (en) vise om Bjørnerudmorderen og ... Torterudmorderen, og ... og flere av dissan herre. Åsså hadd'em disse vittighetsbla'ene, Vikingen og Krysser'n, da, åsså ... et bla' som hette Plokk. Di solgte dem alle (ved) sia ta, åsså enda no'n – sånne stygge skrifter.⁷⁹

Viseselgere i selskap med klokkeselgere, ofte kalt «klokkejøder», brennevinsselgere og tvilsomme skrifter, dukker opp i flere sammenhenger. Bok- og visehandler Waldemar Kridt, han som holdt til på Yongstorget, fikk en sedelighetsdom i Høyesterett for boka *Kvindens Yndigheder*.⁸⁰ Kanskje var det en av grunnene til at han emigrerte til USA i 1881.

Viseselgere kunne også bli betraktet med forakt fordi de legemliggjorde alt det negative som ble forbundet med kremmerånd, som lureri, kløkt og sluhet. I sine ungdomserindringer gir Elisabeth Welhaven et temmelig svartmalt og nærmest karikert bilde av tidligere nevnte Bergens-forlegger Arne Wichne: «Han var en kløgtig, slu Person, og selv et Stykke af en Poet.» Hun beskriver ham som en bondefanger som lurte troskyldige til å fortelle sine personlige historier, og som lo i skjegget når han kom til bunns i deres hemmeligheter og kunne bruke det for å selge viser. «Han lignede en Natfugl, hvis Øje søger det, hvorover Mørket ruger. (...) Ja, han havde baade Neb og Klør. Hans smaa, skarpe, mørke Øjne, det markerede Ansigt og kul-

sorte Haar, der faldt ham om Hoveddet lig en Hætte, gav ham en stærk Lighed med en Ravn.»⁸¹

Nettverk og kremmerånd

Vi har sett lange linjer og en slags kontinuitet gjennom de flere hundre årene som er omtalt i dette kapitlet, men også at vilkårene endret seg betydelig gjennom denne lange perioden. Ferdsel, internasjonal og lokal handel, økonomi, papirproduksjon, trykkekunster, lovgivning og leseferdighet var noe annet på begynnelsen av 1600-tallet enn i siste halvdel av 1800-tallet. Men uavhengig av tidsperiode har infrastrukturen rundt trykking, salg og spredning av skillingstrykk vært avhengig av et nettverk av aktører, som trykkere, forfattere, forleggere, bokhandlere, selgere og sangere. Trykkekunsten og trykkerne ligger der som en hovedforutsetning for salg av viser på trykk. Men like viktig var visemakers evne til å lage sanger som var attraktive nok til å selges – og, enda viktigere, folks lyst til å synge og lese disse sangene. Et mangfoldig galleri av selgere var avgjørende for at viser og trykk kunne spres vidt og bredt. Resepsjon og spredning utover salg av skillingstrykket er ikke diskutert i denne artikkelen, og dette er et tema som enn så lenge er lite forsket på når det gjelder skillingsvisene. Trolig er den minst like mangfoldig som produksjons- og salgssiden. Men: Uten trykkere, ingen skillingstrykk. På 1600-tallet var det kun trykkeri i Christiania. Bergen fikk sitt første i 1721, Trondheim i 1739 og Kristiansand i 1779. Først på 1800-tallet, og særlig etter 1840, ble det etablert trykkerier over store deler av landet.⁸² Med andre ord kan vi gå ut fra at helt fra 1500-tallet til langt utpå 1700-tallet ble mange av visetrykkene som ble solgt og spredd i Norge, trykt i andre land.

Store avstander innebar frakt og mellomagringer. Uten-

landske bokførere reiste rundt i Norge med skillingstrykk allerede på 1500-tallet, og bokbindere var viktige med stasjonære utsalgssteder fra 1600-tallet og framover. Privilegerte og spesialiserte bykjøpmenn som bokbinder og bokhandler Ingeborg Schinnerlin i Trondheim utgjorde viktige knutepunkt mellom internasjonal og regional handel, også med småtrykk som skillingstrykk. Avhengig av avstanden mellom byene der visetrykk kunne kjøpes eller distribueres videre, trengte kolportører, skreppere og lirekassemusikanter mellomagringssteder hos for eksempel lokale handelsmenn for å kunne utføre sitt virke mer effektivt. De som var lavest på rangstigen, loffere og vagabonder med noen få trykk i hånden, var også en del av dette mangfoldet, selv om de drev mindre systematisk enn de som hadde skillingsstrykk som sitt hovedlevebrød.

Konkurransen mellom de ulike aktørene var til tider stor, og det å være en god kremmer var et viktig kriterium for å gjøre det godt i denne bransjen. Enten om det var Tyge Nielsøn, Ingeborg Schinnerlin, Arne Wichne eller «Stora-Mesteren» Karl Holberg, var inntekten avhengig av teft for det salgbare samt evner til å selge det videre. Salgsteknikkene varierte avhengig av hvor i salgsapparatet man befant seg, men som vi har sett kunne det være svært lukrativt å drive med skillingstrykk. Hvis kremmerferdighetene var kombinert med underholdningsevner, hadde man gode kort på hånden.

Om Gjest Baardsen hadde kremmertalent vites ikke, men han var kjent for å være en drivende forteller og underholdende sanger. Og alle mytene og historiene knyttet til hans navn var sikker nok valuta i seg selv. På samme måte som omreisende selgere før ham brukte han de salgs- og underholdningsteknikker han hadde til rådighet der det var samlet folk på torg og markeder, ved kirkeporten, på drikke- og spisesteder og langsetter stier og landeveier. Peter T. Malling på sin side utviklet det som lenge ble holdt for å være det største forlaget i landet, og både

trykkeriet og bokhandelen ble blant de ledende.⁸³ De to samarbeidspartene fra 1845 stod langt fra hverandre i rang og virke, men var forenet gjennom skillingstrykket *Fængsel og Frihed i tvende Quad*. Malling bygde i løpet av få år opp en solid virksomhet, men ut fra sitt utgangspunkt gjorde også Gjest Baardsen det ganske godt i fortsettelsen. Hans selvbiografi, sanger og andre småskrifter sikret ham og ektemaken Anne Elisabeth Reinche et levebrød, og tre år etter han ble benådet, i 1848, etablerte han seg i Bergen og åpnet en egen vise- og bokhandel. Selv om inntektene skal ha vært gode, var han ingen rik mann, til det skal han ha hatt et for høyt forbruk på byens utesteder. Han døde året etter, og boet etter ham var ikke nok til å dekke utgiftene til en begravelse. Selv om Malling gjorde det stort som forlegger, var og er det Gjest Baardsen som står lengst framme i folks bevissthet og minne, og han er en av ytterst få skillingsvisemakere og viseselgere mange kjenner til den dag i dag.

Noter

- 1 *En lystig Markedsvis*e, «Visehandleren». Levanger, 1853.
- 2 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb. Femte Deel* (Bergen: forfatterens forlag, 1849), 6.
- 3 Gjelsvik, *Jakten på Gjest Baardsen* (Oslo: Forum Aschehoug, 2000), 474–476.
- 4 *Gjest Baardsen – meistertjuv og utbrytarkonge*. (Årbok for Sogn, 1991), 37, 39 og 41.
- 5 Jeg har ikke funnet eksemplar av første utgave, så antall sider er basert på senere opplag fra samme år.
- 6 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, 9.
- 7 Danielson. *Skillingstryckarna* (Stockholm: Svenskt visarkiv, 2019), 62.
- 8 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, 6.
- 9 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, 9–10.
- 10 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, 27.
- 11 Ressem, «Skillingstrykk», 16–17.
- 12 *Øieren*, 1911-09-06.
- 13 Heiestad. *Av folkelesningens saga* (Oslo: Halvorsens Bokhandel, 1946), 160.
- 14 Muus. *Dikterliv i gamle Kristiania* (Oslo: Aass, 1932), 27–28.
- 15 Ressem, «Singing out loud?», 185.
- 16 *Morgenbladet*, 1879-12-13, 1.
- 17 *Den 17de mai*, 1894-07-21, 3.
- 18 Ressem, «From Crowded Streets to Remote Paths and Kitchens», 54, 63.
- 19 Ressem, «Street Singing and Selling in Seasonal Cod Fisheries», 161–165.
- 20 Bull, «Martnan og Levanger – om grunnlaget for tettstedsdannelse», 56.
- 21 [Sundet, Julius] J.S. «Da Nordre gate fikk et ‘forargelsens lysthus’» (*Adresseavisen* 1955-02-26), 9.
- 22 Wallem. *Bidrag til bokhandlerens historie i Trondhjem* (Trondhjem: Aktietrykkeriet, 1925), 17–18.
- 23 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 1* (Oslo: Cappelen og Norsk bokhandler-medhjelperforening, 1950), 97.

- 24 Wallem. *Bidrag til bokhandlerens historie i Trondhjem*, 14.
- 25 Fet. *Allmugens diktar* (Oslo: Universitetsforlaget 1987), s. 22.
- 26 Jacobsen. *Norsk boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640–1940* (Oslo: Den norske boktrykkerforening, 1983), 18, 25.
- 27 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 1*, 18.
- 28 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 1*, 19, 21 og 26.
- 29 Holberg. *Hans Mikkelsens Comoedier* ([Phoenixberg], 1724), scene 6.
- 30 Simonnæs. *Jern-Berstad: J. Berstad A/S* (Bergen: Bedriften, 1942), 57.
- 31 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 1*, 329.
- 32 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 1*, 330.
- 33 Kristoffersen. *Troms* (Oslo: Gyldendal 1979), 230.
- 34 Sørflaten. «Mikal Urdal frå Aurdal». *Valdres*, 1973-12-18, 4.
- 35 *Vikingen* Vol. 8, no. 47 (Kristiania 1870-11-19), 187.
- 36 «Om Viser». *VG*, 1878-08-01, 2.
- 37 Tveterås. *Den norske bokhandels historie 3* (Oslo: Den norske forleggerforeningen, 1986), 176.
- 38 Munch. *Landhandelen i Norge* (Bergen: Halvorsen & Larsen forlag, 1948), 67–68.
- 39 Christiansen. «Albrechtsons visesamling», 121.
- 40 Munch. *Landhandelen i Norge*, 33.
- 41 Bjørke. *Fjord- og Fjellfolket* (Os: eget forlag, 1987), 119.
- 42 Grønset. *Villmark og vinløv* (Oslo: Aschehoug, 1988), 27–29.
- 43 Fiskaa. *Den norske presse før 1850* (Fredrikstad: Institutt for journalistikk, 1985), 9–10.
- 44 Irgens. «Trekk fra Bergensk forlagsdrift gjennom 200 år», 65.
- 45 Kvideland. «'Bänkel-songar' i Noreg», 151–160.
- 46 Garborg. «Stordåd», 164–165 og 167–168.
- 47 Gotaas. *På loffen* (Oslo: Spartacus, 2004 [2001]), 199.
- 48 Gotaas. *På loffen*, 211.
- 49 Skogheim og Sandvik. *Blind-Fredrik* (Oslo: Tiden, 1977), 34–35.
- 50 Strand. *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv* (Möklinta: Gidlund, 2016), 29.
- 51 Espeland. «Vandringssongar og tiggervisar», 59–60.
- 52 Gotaas. *På loffen*, 88.
- 53 Gotaas. *På loffen*, 200–201.

- 54 Baardsen. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, 35–36.
- 55 Bjørke. *Fjord- og Fjellfolket*, 176–177 og Skar *Gamalt or Sætedal*, bind 4 (Oslo: Norli, 1909), 149–150.
- 56 Bjørke. *Fjord- og Fjellfolket*, 178.
- 57 Munch. *Landhandelen i Norge*, 32.
- 58 Bjørke. *Fjord- og Fjellfolket*, 132.
- 59 Wallem. *Bidrag til bokhandlerens historie i Trondhjem*, 10.
- 60 *En lystig Markedsvis*. Levanger 1853. Takk til Leiv Ramfjord for å sende meg en kopi av skillingstrykket.
- 61 Muus. *Gamle Kristianiaminder* (Kristiania: Aass, 1923), 28.
- 62 Tybring. «Smaahistorier og Erindringer» (1890-09-16), 1.
- 63 Schjoldager [Bugge]: *Bokbind og bokbindere i Norge inntil 1850* (Oslo: Aschehoug, 1927), 28.
- 64 Ressem, «Street Singing and Selling in Seasonal Cod Fisheries», 161–163.
- 65 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 3, 176.
- 66 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 1, 15.
- 67 I Dansk Ordbog, København 1793: «Bolevise (en) n.f. [af Bole og Vise.] En liderlig Sang eller Vise; en horevise.»
- 68 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 1, 4–5. Sitater fra «Corpus constitutionum Daniae. Forordninger. Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende. 1558–1660».
- 69 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 1, 89.
- 70 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 1, 40.
- 71 Bl.a. på følgende skillingstrykk: *En Deylig Morgen-Psalme: Jeg staaer nu op i Herrens Navn*. Trykt i 169-?
- 72 «imprimatur». *Store norske leksikon* på snl.no.
- 73 Takk til Øvind Berg og Anne Eidsfeldt ved Nasjonalbiblioteket for hjelp til forståelse av imprimatur og Bircherodslektens sensorer.
- 74 Olsvig. *Ludvig Holberg i Danmark og Tyskland 1708-1714* (Oslo: Cappelen, 1927), 150.
- 75 Heiestad. *Av folkelesningens saga*, 161.
- 76 Wiesener. *Bidrag til bokhandelens historie i Bergen* (Bergen: Beyer, 1919), 14.
- 77 Tveterås. *Den norske bokhandels historie* 1, 89.

- 78 Ibsen m.fl./Det Norske studentersamfund. *Småtrykk og håndskrifter fra Studentersamfundet*, «Banketvise», 9de April 1859 (Mel. Gubben Noah), tredje vers.
- 79 Blehr. «Sørkedøler i Kristiania», 8.
- 80 «Beslaglæggelsen af Social-Demokraten» (1886-08-28), 3-4.
- 81 Welhaven. *Fortællinger fra det gamle Bergen* (Cammermeyer, 1897), 182-183.
- 82 Jacobsen. *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640-1940*, 81.
- 82 Tveterås, Egil: *Peter T Malling* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 2021-01-25 fra https://nbl.snl.no/Peter_T_Malling.

Litteratur

- Baardsen, Gjest. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*. Femte Deel. Bergen: forfatterens forlag (i Fr. D. Beyers Officin af Chr. Fr. Nissen), 1849.
- Bjørke, Samson. *Fjord- og Fjellfolket. Handel og vandel i eldre tid*. Os: eget forlag, 1987.
- Blehr, Otto. «Sørkedøler i Kristiania». *Byminner*, no. 1 (1974): 5–16.
- Bull, Ida. «Martnan og Levanger – om grunnlaget for tettstedsdannelse». *Heimen* (2012): 55–70.
- Christiansen, Reidar. «Albrechtsons visesamling». *Boken om bøker: Årsskrift for bokvennen* III (1932): 106–130.
- Danielson, Eva. *Skillingstryckarna: Skillingstrycksproducenter under det långa 1800-talet*. Stockholm: Meddelanden från Svenskt visarkiv 53, 2019.
- Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse: Første Tome: A - E*. Kiøbenhavn: Møller og Søn, 1793.
- Det Norske studentersamfund og Henrik Ibsen, m.fl. *Småtrykk og håndskrifter fra Studentersamfundet*, [B. 1], «Banketvise», 9de April 1859. [Oslo: Studentersamfundet, 181?-190-?].
- Espeland, Velle. «Vandringssongar og tiggarviser – song og identitet nederst på rangstigen». *Norsk Folkeminnelags Skrift* 21 (2007): 58–72.
- Fet, Jostein. *Allmugens diktar: Niels Olsen Svee i norsk religios folkesong*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Fiskaa, Haakon M. *Den norske presse før 1850*. Ny utgave ved Helge Giverholt, *Norsk Pressemuseums skrifter* nr. 3, Fredrikstad: Institutt for journalistikk, 1985.
- Garborg, Arne. «Stordåd». I *Forteljingar*. Oslo: Aschehoug, 1980 [første utg. 1884].
- Gjelsvik, Erling T. *Jakten på Gjest Baardsen*. Oslo: Forum Aschehoug, 2000.
- Gjest Baardsen: meistertjuv og utbrytarkonge*. Årbok for Sogn, 1991.
- Gotaas, Thor. *På loffen. Landstrykere og vagabonder langs norske landeveier*. Oslo: Spartacus, 2004 [første utg. 2001].
- Grønset, Dagfinn. *Villmark og vinløv. Gluggsol over minner*. Oslo: Aschehoug, 1988.

- Heiestad, Sigurd. *Av folkelesningens saga*. Oslo: Halvorsen, 1946.
- Holberg, Ludvig. *Hans Mikkelsens Comoedier: sammenskravne for den Danske Skue-Plads. T. 2, Scene 6*. [Phoenixberg], 1724.
- Irgens, Stephen. «Trek fra Bergensk forlagsdrift gjennom 200 år». I *Årene trykker ikke*, redigert av Christen Gran Bøgh, 63–86. Bergen: Johan Griegs forlag, 1946.
- Jacobsen, Gunnar. *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640–1940*. Oslo: Den norske boktrykkerforening, 1983.
- Kristoffersen, Ivan. *Troms*. Oslo: Gyldendal, 1979.
- Kvideland, Reimund. «'Bänkel-songar' i Noreg». I *Balladar og blue Hawaii: Folkloristiske og musikkvitenskapelige studiar tileigna Velle Espeland i høve 60-årsdagen 6. juli 2005*, redigert av Astrid Nora Ressem, Erik Henning Edvardsen, Hans-Hinrich Thedens og Reimund Kvideland, 151–160. Oslo: Novus, 2005.
- Munch, Peter A. *Landhandelen i Norge*. Bergen: Halvorsen & Larsen, 1948.
- Muus, Rudolf. *Dikterliv i gamle Kristiania*. Oslo: Aass, 1932.
- Muus, Rudolf. *Gamle Kristianiaminder*. Kristiania: Aass, 1923.
- Olsvig, Viljam. *Ludvig Holberg i Danmark og Tyskland 1708–1714*. Oslo: Cappelen 1927.
- Ressem, Astrid Nora. «From Crowded Streets to Remote Paths and Kitchens». *ARV: Nordic Yearbook of Folklore*, Vol. 74 (2018): 45–69.
- Ressem, Astrid Nora. «Singing out loud? Selling *skillingstrykk* in nineteenth- and early twentieth-century Norway». I *Cheap Print and the People: European Perspective on Popular Literature*, redigert av David Atkinson og Steve Roud, 170–190. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019.
- Ressem, Astrid Nora. «Skillingstrykk». *Musikk og Tradisjon: Tidsskrift for forskning i folkemusikk og folkedans*, 33 (2019): 9–33.
- Ressem, Astrid Nora. «Street Singing and Selling in Seasonal Cod Fisheries: A Trade Operating Under the Contemporary Radar?». I *Street Music and Narrative Traditions*, redigert av Sergio Bonanzinga, Luisa Del Giudice og Thomas A. McKean, 159–167. Palermo: Museo Pasqualino, 2019.
- Schjoldager [Bugge], Astrid. *Bokbind og bokbindere i Norge inntil 1850*. Oslo: Aschehoug, 1927.

- Simonnæs, Olav. *Jern-Berstad: J. Berstad A/S: utgitt i anledning av firmaets hundre-års-jubileum 27. september 1942*. Bergen: Bedriften, 1942.
- Skar, Johannes. *Gammelt or Sætedal*, bind 4. Oslo: Norli, 1909.
- Skogheim, Dag og Kjell Sandvik. *Blind-Fredrik: Gruveluskenes egen dikter og landets siste skillingsvisanger*. Oslo: Tiden, 1977.
- Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 2020-11-24 fra <https://snl.no/imprimatur>
- Strand, Karin. *Brott, tiggeeri och brännvinsens fördärv: Studier i socialt orienterade visor i skillingstryck*. Möklinta: Gidlund, 2016.
- Tveterås, Egil. «Peter T. Malling» i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 2021-01-25 fra https://nbl.snl.no/Peter_T_Malling
- Tveterås, Harald L. *Den norske bokhandels historie 1: Forlag og bokhandel inntil 1850*. Oslo: Cappelen og Norsk bokhandler-medhjelper-forening, 1950.
- Tveterås, Harald L. *Den norske bokhandels historie 3: Bokens kulturhistorie: formet av forfattere, forleggere, bokhandlere og lesere: 1850–1900*. Oslo: Den norske forleggerforening, 1986.
- Tybring, Oscar. «Smaaahistorier og Erindringer». *Romsdals Amtstidende* 16.09.1890: 1.
- Wallem, Fredrik B. *Bidrag til bokhandelens historie i Trondhjem: til bokhandler Fridthjov Brun 1875 – Novbr. – 1925*. Trondhjem: Aktietrykkeriet, 1925.
- Welhaven, Elisabeth. *Fortællinger fra det gamle Bergen: Ungdoms-erindringer*. [Kristiania]: Cammermeyer, 1897.
- Wiesener, A.M. *Bidrag til bokhandelens historie i Bergen: utarbeidet i anledning firmaet F. Beyers 100-aars jubileum*. Bergen: Beyer, 1919.

Skillingstrykk

- Bruun, Samuel Olsen. En *Deylig Morgen-Psalme, Jeg staaer nu op i Herrens Navn, Siunges som: Jesu søde Hukommelse &c*. Kiøbenhavn: u.å. [169-?]. Nasjonalbiblioteket, NB Oslo NS 1286.
- Baardsen, Gjest. *Fængsel og Frihed i tvende Quad. Forfattede af Gjest Baardsen Sogndalsfjærn. Priis 6 sk*. Holmestrand: 1845. Nasjonalbiblioteket, NB Oslo NS 1055.
- Beskrivelse over Den forfærdelige Morder, som i en eneste Nat myrdede sin Hustru og sine 4 børn. En sand Fortælling om hvad der tildrog*

- sig i Pesth, Hovedstaden i Ungarn, Aar 1858.* Risør: 1866. Nasjonalbiblioteket, NB Oslo NS 0499.
- En lystig Markedsvise.* Levanger: 1853. I privat eie.
- Tre nye viser, «Kampegutten».* U.s. [Christiania:], u.å. [ca. 1875].
Nasjonalbiblioteket Oslo NS 3554.

Aviser

- Adresseavisen* 1955-02-26, [Sundet, Julius] J.S: «Da Nordre gate fikk et 'forargelsens lysthus'», 9.
- Den 17de mai* 1984-07-21, «Ovund», 3.
- Morgenbladet*, 1879-12-13, 1.
- Social-Demokraten*, 1886-08-28, «Beslaglæggelsen af Social-Demokraten», 3-4.
- Valdres*, 1973-12-18 («Julen 1973»), Sørflaten, Magne: «Mikal Urdal frå Aurdal: Første forleggjaren til Knut Hamsun», 4.
- VG*, 1878-08-01, «Om Viser», 2.
- Vikingen: Satirisk Ugeblad.* Vol. 8, no. 47, Kristiania 1870-11-19.
- Øieren*, 1911-09-06.